

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ

Υπό JAN TINBERGEN, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ρόττερταμ
Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπὸ κ. ΘΕΟΧΑΡΟΥΣ Μ. ΠΑΠΑΜΑΡΓΑΡΗ

1) Ἡ ἀλληλεξάρτησις τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς

Οἱ σκοποὶ καὶ τὰ μέσα τῆς κοινωνικο - οἰκονομικῆς πολιτικῆς εἶναι ποικίλοι. Τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ πολυπλόκου χαρακτῆρος τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς ζωῆς. Ἐνῶ ὅμως ἔχομεν συνηθίσει νὰ ὀμιλῶμεν περὶ οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν στόχων καὶ μέσων, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εὕρωμεν ἱκανοποιητικούς ὀρισμούς διὰ τὰς ἑννοίας αὐτάς.

Πρὸς στιγμὴν θὰ ἡδυνάμεθα ἴσως νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ οἰκονομικὸς χαρακτῆρ μιᾶς κοινωνίας συνήθως ἀντικατοπτρίζεται εἰς ὠρισμένα ποσοτικὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα ἀποκαλοῦμεν συνολικὰς μεταβλητάς. Διὰ τοῦ ὄρου «συνολικὰ μεταβλητὰ» ἑννοῶ π.χ. τὴν συνολικὴν παραγωγὴν, τὴν συνολικὴν κατανάλωσιν, τὴν συνολικὴν ἀπασχόλησιν κ.ο.κ. μιᾶς οἰκονομίας. Εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ καὶ ὁ προγραμματισμὸς ἔχουν ἀποδώσει ὑπερμετρον σημασίαν εἰς αὐτάς τὰς μεταβλητάς. Οὕτως, ἡ αὔξισις τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν ἐπενδύσεων ὡς καὶ αἱ χρηματοδοτικαὶ ἀνάγκαι τῶν φορέων τῶν ἐπενδύσεων ἔχουν ἀποτελέσει ἀντικείμενον φροντίδος ἐκ μέρους τῶν ἀσκούντων τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν, ἐνῶ ἔχουν παραμεληθῆ ἡ κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος μεταξὺ προσώπων, ομάδων καὶ περιοχῶν, ὡς καὶ οἱ ποιοτικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης εὐημερίας. Ὡς τοιοῦτου εἶδους παράγοντας ἑννοῶ ὠρισμένα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὠρισμένους θεσμούς.

Αἱ μέθοδοι τοῦ προγραμματισμοῦ ἔχουν ἀναπτυχθῆ καὶ τελειοποιηθῆ μὲ κύριον ἀντικείμενον τὰς ποσοτικὰς μεταβλητάς, περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλήσαμεν ἀνωτέρω. Τοῦτο ἔχει ὀδηγήσει εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν, ὅτι ὁ προγραμματισμὸς, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, ἀγνοεῖ τοὺς παράγοντας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς εὐημερίας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως, εἶναι δυνατόν (καὶ ἀναγκαῖον) νὰ ἐφαρμοσθοῦν αἱ ὑπάρχουσαι μέθοδοι προγραμματισμοῦ, χωρὶς

νά αγνοηθοῦν τὰ κοινωνικά προβλήματα. Λέγομεν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον, διότι οἱ σκοποὶ τῆς κοινωνικοοικονομικῆς πολιτικῆς περιλαμβάνουν ἕνα σύνολον κοινωνικῶν στόχων, οἱ ὅποιοι δὲν περιέχονται εἰς τὸν περιωρισμένον ἀριθμὸν τῶν ποσοτικῶν φαινομένων, τὰ ὅποια ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω.

Τὸ παρὸν ἄρθρον ἀποτελεῖ μίαν προσπάθειαν περιγραφῆς τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μεθόδων χαράξεως κοινωνικῆς πολιτικῆς εἰς τὸ πλαίσιον μιᾶς γενικωτέρας πολιτικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Χάραξις δὲ μιᾶς ὠρισμένης πολιτικῆς δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ τὸν προγραμματισμὸν τῆς πολιτικῆς ταύτης. Ὁ προγραμματισμὸς σήμερον θεωρεῖται γενικῶς ὡς κάτι τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἀποφυγὴν σφαλμάτων. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως εἶναι ἐφικτὸς μόνον ὅπου ὑπάρχει ἕνα ἐλάχιστον ὄριον πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς ὀργανώσεως.

Προτοῦ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀνάλυσίν μας, θὰ πρέπει νὰ διαλύσωμεν ὠρισμένας ἄλλας παρανοήσεις. Πρῶτον, ἡ κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος, παραλλήλως πρὸς τὴν κοινωνικὴν τῆς σημασίαν, ρυθμίζει τὴν προσφορὰν καὶ ζήτησιν διαφόρων ειδικοτήτων ἐργασίας. Δεύτερον, πολλὰ «ποιοτικά» φαινόμενα ἔμπορουν νὰ μετρηθοῦν, ἐὰν καταβληθῇ μία προσπάθεια, ἡ δὲ μέτρησις των ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν διὰ τὴν ὀρθὴν χάραξιν τῆς πολιτικῆς. Οὕτως, ἡ σημασία ἡ ὅποια ἀποδίδεται εἰς ὠρισμένους κοινωνικοὺς στόχους (καλλιτέρα ὑγεία, δικαιότερα κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος) εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ διὰ σφυγμομετρήσεων τῆς κοινῆς γνώμης.

Ὡς ἀποτέλεσμα ὄλων αὐτῶν, ἡ ἀνάλυσις τοῦ θεματός μας θὰ πρέπει νὰ ἀκολουθῆσῃ τὰς γενικὰς γραμμάς, αἱ ὅποια εἶναι γνωσταὶ ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ τὴν οἰκονομικὴν τῆς εὐημερίας (welfare economics). Αἱ θεωρίαι αὗται ὑπογραμμίζουν τὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν ἀποκαλουμένων κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν φαινομένων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πρόθεσις μας εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν τὴν «κοινωνικὴν» πολιτικὴν, ὡς μέρος τῆς γενικῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως.

Οἱ σκοποὶ καὶ τὰ μέσα τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς πολιτικῆς ἀποτελοῦν δύο βασικὰ ἐννοίας τῶν θεωριῶν τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν. Ἐν τινι μέτρῳ, οἱ σκοποὶ καὶ τὰ μέσα αὐτὰ ἔχουν *αὐτόνομον* χαρακτῆρα: ἐντὸς ὠρισμένων ὀρίων, ἔμπορουν νὰ ἐπιλεγοῦν κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἀσκούντων πολιτικὴν, ἤτοι κατὰ τὴν κρίσιν τῆς κυβερνήσεως, τοῦ κοινοβουλίου ἢ καὶ τῶν ἰδίων τῶν πολιτῶν, καὶ ἀντικατοπτρίζουν τὸ «σύστημα ἀξιών» ἐνὸς ἔθνους. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς σκοπούς, ἔμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι οὗτοι συνιστοῦν τὰ συνθετικὰ μέρη τῆς ἀνθρωπίνης ἱκανοποιήσεως (χρησιμότητος ἢ εὐημερίας) ὡς τὴν ἀντιλαμβάνονται οἱ ὑπεύθυνοι διὰ τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν πολιτικὴν μιᾶς χώρας. Ὡρισμένοι ἀπὸ τοὺς σκοπούς αὐτοὺς ἀναφέρονται εἰς ὅ,τι χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον, διὰ νὰ αἰσθάνεται εὐτυχής. Δηλαδή, ἐν ὠρισμένον ἐπίπεδον καταναλώσεως, ὑλικῶν καὶ μὴ, ἀγαθῶν. Ὡρισμένοι ὅμως σκοποὶ ἀναφέρονται εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων. Τοιοῦτου εἶδους *κοινωνικοὶ* σκοποὶ ἀφοροῦν ἀντικείμενα ὡς τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς καταναλώσεως ἐνὸς ἀτόμου καὶ τῆς καταναλώσεως τῶν συνανθρώπων του, τὴν παραγωγικὴν του προσπάθειαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν προσπάθειαν τῶν ἄλλων ἀτόμων, καὶ τὸν βαθμὸν

τῆς ἐπιρροῆς, τὸν ὁποῖον δύναται νὰ ἑξασκῆ τὸ ἄτομον εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν βαθμίδα εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται.

Ἐνας βαθμὸς αὐτονομίας ὑφίσταται ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴν ἢ ἀπόρριψιν ὠρισμένων μέσων τῆς κοινωνικοοικονομικῆς πολιτικῆς. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν μέσων, διὰ τὰ ὁποῖα ὑφίσταται μία σχετικὴ ἐλευθερία ἐπιλογῆς ἐκ μέρους τῶν κυβερνήσεων ἢ τῶν λαῶν, περιλαμβάνονται θεσμοὶ ὡς τὸ κράτος, ἡ ἐλευθέρη ἀγορά, τὰ συνδικάτα, τὰ σχολεῖα κ.ἄ. Ἐπίσης περιλαμβάνονται καὶ μέσα ἀσκήσεως πολιτικῆς, ὡς οἱ ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι φόροι, τὰ σχολικὰ διδάκτρα κ.ἄ. Τέλος, μεταξὺ τῶν μέσων τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὑπὸ μιᾶς σχετικῆς αὐτονομίας, περιλαμβάνονται καὶ ὠρισμένα, τὰ ὁποῖα ἔχουν κοινωνικὸν χαρακτῆρα. Ἡ ἀγορά, φέρ' εἰπεῖν, ὡς μέσον ἐπιτεύξεως ὠρισμένων στόχων, δὲν θὰ θεωρηθῆ ὡς κοινωνικὸν μέσον. Ἀντιθέτως, ἓνα ἰατρικὸν ἢ ἓνα συνδικάτον θὰ θεωρηθῆ ὡς μέσον ἔχον κοινωνικὸν χαρακτῆρα. Εἶναι δύσκολον ὁμως νὰ εἴπωμεν ἕαν τὰ σχολεῖα ἢ τὸ κράτος θὰ πρέπει νὰ χαρακτηρίζονται ὡς κοινωνικοὶ θεσμοὶ διάφοροι τῶν λοιπῶν οἰκονομικῶν θεσμῶν.

Ὡς ἀποτέλεσμα ὄλων αὐτῶν τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν ἄνωτέρω, ἡ ἀνάλυσις τοῦ παρόντος ἄρθρου θὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος : Θεωροῦμεν ὡς σημεῖα ἐκκινήσεως μιᾶς καλῶς χαραχθείσης κοινωνικοοικονομικῆς πολιτικῆς, τοὺς αὐτονόμους σκοποὺς τῆς πολιτικῆς ταύτης καὶ ὠρισμένα ἐκ τῶν προτιμωμένων μέσων, ἰδίως εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ὠρισμένα μέσα ἀπορρίπτονται διὰ λόγους ἀρχῆς. Θεωροῦμεν ἐπίσης ὅτι ὠρισμένοι σκοποὶ καὶ ὠρισμένα μέσα ἐνέχουν κοινωνικὸν χαρακτῆρα καὶ θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ αὐτὰ ἰδιαιτέρως. Πάντως προειδοποιούμεν τὸν ἀναγνώστην, ὅτι οἱ σκοποὶ καὶ τὰ μέσα ἐν τῷ συνόλω των θὰ πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς εὐρισκόμενα εἰς ἀλληλεξάρτησιν καὶ ὅτι ἐν optimum θὰ πρέπει νὰ ἐξευρεθῆ δι' *δλόκληρον* τὴν κοινωνικο-οικονομικὴν πολιτικὴν καὶ ὄχι διὰ μέρος μόνον αὐτῆς.

Ἐξ ἄλλου, ἡ χρησιμοποίησις ἢ μὴ ὠρισμένων μέσων δὲν θὰ πρέπει νὰ κρίνεται δογματικῶς. Ἐὰν ἓνας θεσμὸς ἢ μέσον πολιτικῆς ἢμπορεῖ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἀνθρωπίνης εὐημερίας, τότε δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀπορρίπτεται διὰ λόγους «ἀρχῆς», παρὰ μόνον ἕαν τὸ μέσον ἢ ὁ θεσμὸς εὐρίσκονται εἰς ἐμφανῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς. Οὕτω, τὰ στρατόπεδα ἀναγκαστικῆς ἐργασίας θὰ πρέπει νὰ ἀπορρίπτονται ὡς μέσα κοινωνικο-οικονομικῆς πολιτικῆς. Ἐνῶ οἱ ὑψηλοὶ φόροι διὰ τοὺς πλουσίους, ἕαν κρίνονται ὡς ὠφέλιμοι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπορρίπτονται δι' ἀνθρωπιστικούς ἢ θρησκευτικούς λόγους.

Οἱ θεσμοὶ οἱ ὁποῖοι θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἰδιαιτέρως εἰς τὸν παρὸν ἄρθρον εἶναι ἡ παιδεία, οἱ ὀργανισμοὶ κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως, οἱ φόροι καὶ αἱ ἐπιδοτήσεις τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι ἡ ἀνακατανομὴ τοῦ εισοδήματος μεταξὺ διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων ὡς καὶ γεωγραφικῶν περιοχῶν καί, τέλος, οἱ ὀργανισμοὶ οἱ ὁποῖοι σκοπὸν ἔχουν τὴν βελτίωσιν τῆς ὑγείας τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ πολιτιστικοῦ του ἐπιπέδου. Ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ ἄρθρου, ἐνῶ εἰς τὸ τρίτον καὶ τέταρτον μέρος θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ ὠρισμένας πρακτικὰς μεθόδους προγραμ-

ματισμοῦ, ὡς και μὲ ὠρισμένες ἐρεῦνας, αἱ ὁποῖαι θὰ πρέπει νὰ ἀναληφθοῦν εἰς τὸ μέλλον διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ἤδη χρησιμοποιοιμένων μεθόδων.

2) Ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς

Ἐν τελευταία ἀναλύσει, ἡ ἐπιλογὴ καὶ ἡ ἀριστοποίησις τῶν θεσμῶν καὶ τῶν μέσων τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς πολιτικῆς πρέπει νὰ βασιζέται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς *τῆς μεγιστοποιήσεως τῆς ἀνθρωπίνης εὐημερίας*. Τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς θεωρητικῆς οικονομικῆς, τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόβλημα αὐτό, εἶναι ἡ *οἰκονομικὴ τῆς εὐημερίας*. Ἐν συντομίᾳ, τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ἐπιλύσῃ ἡ οἰκονομικὴ τῆς εὐημερίας συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς: Ποῖον σύνολον θεσμῶν καὶ ποῖα ἀντίστοιχα μέσα ὀδηγοῦν εἰς τὴν μεγιστοποίησιν τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας; Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος βριθεῖ δυσκολιῶν.

Ἡ πρώτη δυσκολία συνίσταται εἰς τὸν *καθορισμὸν τῆς ἐννοίας «κοινωνικῆς εὐημερίας»*. Ἐκαστον ἄτομον, ἢ μᾶλλον ἐκάστη οἰκογένεια, γνωρίζει τί προτιμᾷ περισσότερον, ὅταν τίθεται ζήτημα ἐπιλογῆς μεταξὺ διαφόρων δυνατοτήτων. Πῶς ὁμως δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ποῖα εἶναι ἡ καλλιτέρα ἐπιλογὴ δυνατοτήτων διὰ μίαν ὁλόκληρον κοινωνίαν; Οἱ καρποὶ τῆς παραγωγικῆς προσπάθειας μιᾶς κοινωνίας δύνανται νὰ *κατανεμηθοῦν* κατὰ διαφόρους τρόπους μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ κοινωνικὸν σύνολον. Διὰ νὰ γνωρίζωμεν ποῖος τρόπος κατανομῆς ὀδηγεῖ εἰς τὴν μεγιστοποίησιν τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας, πρέπει νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ συγκρίνωμεν τὴν ἱκανοποίησιν, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται μία οἰκογένεια ὅταν ἔχη εἰσόδημα Α, μὲ τὴν ἱκανοποίησιν μιᾶς ἄλλης οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἔχει εἰσόδημα Β. Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη δὲν ἔχει μέχρι τοῦδε ἐπιλύσει τὸ πρόβλημα αὐτὸ κατὰ ἓνα ἀντικειμενικὸν τρόπον. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, εἶναι νὰ ἀφήσωμεν ὠρισμένους *«σοφοὺς ἄνδρας»* νὰ κρίνουν ποῖα εἶναι ἡ ἀρίστη κατανομή. Εἰς μίαν δημοκρατικὴν χώραν, ὑποθέτομεν ὅτι τὸ κοινοβούλιον ἀποτελεῖται ἀπὸ σοφοὺς ἄνδρας. Εἰς τὰ μὴ δημοκρατικὰ συστήματα οἱ κυβερνῶντες θεωροῦν ὅτι αὐτοὶ εἶναι οἱ σοφοὶ ἄνδρες.

Ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου πρέπει νὰ ἀποφασίσουν οἱ σοφοὶ αὐτοὶ ἄνδρες, συνίσταται εἰς τὸ ἔαν *ἡ ὀριακὴ ἱκανοποίησις ἐκάστης οἰκογενείας ἐκ τοῦ εἰσοδήματός της, εἶναι περίπου ἴση πρὸς τὴν ὀριακὴν ἱκανοποίησιν ἐκάστης ἄλλης οἰκογενείας*. Ἐφ' ὅσον αὐτὸ δὲν συμβαίνει, ἡ ἀρίστη κατανομή τοῦ εἰσοδήματος δὲν ἔχει ἐπιτευχθῆ.

Παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀβεβαιότης ὡς πρὸς τὴν ἀρίστην κατανομήν τοῦ εἰσοδήματος δυσχεραίνει σημαντικῶς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματός μας, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποδείξωμεν ὠρισμένους παράγοντας, οἱ ὁποῖοι βαρύνουν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος, ἰδίως ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς παραγωγῆς. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῆ μὲ ἀρκετὴν πειστικότητα (1) ὅτι ἡ ἀποκαλούμενη *«μικτὴ κοινωνία»* ὀδηγεῖ εἰς ὑψηλότερα ἐπίπεδα εὐημερίας,

1) Ἰδὲ J. Tinbergen, Selected Papers, Amsterdam, 1959, p. 264.

ἀπὸ μίαν κοινωνίαν ἢ ὁποία βασίζεται ἐπὶ μιᾷ ἐλευθέρᾳ οἰκονομίας ἢ ἀπὸ μίαν κοινωνίαν εἰς τὴν ὁποίαν τὰ μέσα παραγωγῆς ἀνήκουν ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸ κράτος.

Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ εἶναι σημαντικόν, διότι παρατηροῦμεν ὅτι αἱ οἰκονομίαι ὄλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου τείνουν ὀλονὲν καὶ περισσότερον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς μικτῆς κοινωνίας. Οὕτω, παρατηροῦμεν μίαν χαλάρωσιν τῶν ἐλέγχων εἰς τὰς σοσιαλιστικὰς χώρας καὶ μίαν δραστηριοποίησιν τοῦ δημοσίου τομέως εἰς τὰς δυτικὰς καὶ τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας. Εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον ἡ ἀπόδειξις τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι μία μικτὴ κοινωνία εἶναι ἡ ἀρίστη ὄλων, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ δοθῇ εἰς τὰς γενικὰς τῆς γραμμᾶς. Ἡ ἀπόδειξις βασίζεται ἐπὶ τοῦ διαχωρισμοῦ μεταξὺ τῶν παραγωγικῶν δραστηριοτήτων Παρετιανοῦ τύπου καὶ δραστηριοτήτων ἄλλου τύπου. Ὁ Παρέτο, θεμελιωτῆς τῆς οἰκονομικῆς τῆς εὐημερίας, ἐθεώρει ὅτι ὅλαι αἱ παραγωγικαὶ δραστηριότητες ἐμφανίζονται *ἀνιόντα ὄριακὰ ἔξοδα* καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ *ἔλλειψιν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων*. Ὡς ὄριακὰ ἔξοδα θεωροῦν οἱ οἰκονομολόγοι τὰ ἔξοδα, τὰ ὁποία συνεπάγεται ἡ παραγωγή μιᾷ ἐπιπλέον μονάδος ἐνὸς προϊόντος ἢ μιᾷ ὑπηρεσίας. Οὕτω, τὰ ὄριακὰ ἔξοδα τῆς μεταφορᾶς διὰ σιδηροδρόμου ἐνὸς ἐπιπλέον ἐπιβάτου, εἶναι πολὺ χαμηλὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχομεν κατιόντα ὄριακὰ ἔξοδα μέχρις ἐνὸς σημείου. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις, θεωροῦμεν ὡς τοιαύτας ὅλας τὰς ἐπιδράσεις, τὰς ὁποίας ἀσκεῖ ἕνας ὠρισμένος κλάδος ἐπὶ ὄλων τῶν ἄλλων κλάδων ἢ ἀτόμων, πλὴν τῶν ἀγοραστῶν τοῦ προϊόντος του. Οὕτως, ἡ λειτουργία ἐνὸς ἐργοστασίου ἀσκεῖ δυσμενεῖς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις, ἐφ' ὅσον μολύνει τὴν ἀτμόσφαιραν. Ἐνα σχολεῖον ἀσκεῖ εὐμενεῖς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις, ἐφ' ὅσον ἡ καλλιτέρα ἐκπαίδευσις τῶν ἀποφοίτων του, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται εἰς ἕν ἐργοστάσιον, συμβάλλει εἰς τὴν καλλιτέραν ἀπόδοσιν τῶν συναδέλφων των. Εἰς τὰς Παρετιανοῦ τύπου δραστηριότητας, ἡ *ἀνταγωνιστικὴ ἀγορὰ* ὁδηγεῖ εἰς τὴν μεγιστοποίησιν τῆς εὐημερίας ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, συνοδεύεται ἀπὸ μίαν ἀνακατανομήν τοῦ εισοδήματος. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ οἰκονομικαὶ δραστηριότητες, αἱ ὁποῖαι εἴτε χαρακτηρίζονται ἀπὸ *κατιόντα ὄριακὰ ἔξοδα* παραγωγῆς, εἴτε ἀσκοῦν *ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις*, εἴτε τέλος, παρουσιάζουν καὶ τὰ δύο αὐτὰ χαρακτηριστικά. Αἱ δραστηριότητες αὐτοῦ τοῦ τύπου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναληφθοῦν εἰς ὄλην τὴν ἀπαιτουμένην ἔκτασιν ἀπὸ ἰδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις λειτουργούσας ὑπὸ συνθήκας ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ. Μία λύσις θὰ ἦτο νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὸ *Δημόσιον* ἡ ἀποκλειστικὴ εὐθύνη διὰ τὰς δραστηριότητας αὐτὰς ἢ τουλάχιστον, νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὸ Δημόσιον ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸ ἔργον τῆς *ιδιωτικῆς πρωτοβουλίας*, καθ' ὃ μέτρον κρίνεται αὕτη «ἀναγκαία (1)». Αἱ δραστηριότητες τὰς ὁποίας ἐννοοῦμεν, ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν ἀσφάλειαν μιᾷ χώρας, τὴν ὑγείαν τῶν πολιτῶν της, τὴν συντήρησιν τοῦ ὀδικοῦ καὶ σιδηροδρομικοῦ δικτύου, τὴν παραγωγὴν ἐνεργείας καί, ἴσως, τοῦ χάλυβος καὶ τῶν βαρέων χημικῶν προϊ-

1) Ἡ ἔννοια τῆς φράσεως ταύτης θὰ ἀναλυθῇ κατωτέρω.

όντων, τὴν ὕδρευσιν, τὴν παιδείαν καὶ τὴν κοινωνικὴν πρόνοιαν, τὴν λειτουργίαν τῆς κεντρικῆς τραπέζης καὶ, τέλος, τὰς ἐπικοινωνίας. Πέραν ὧμως αὐτῶν τῶν τομέων, ὑπάρχουν ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀναθέσεως εἰς τὸ κράτος καὶ τῆς εὐθύνης διὰ τὸν ὄγκον τῶν ἀποταμιεύσεων—καὶ συνεπῶς διὰ τὸν ρυθμὸν ἀναπτύξεως—τῆς οἰκονομίας. Ὡς ἔχομεν ἤδη παρατηρήσει, ἡ προηγηθεῖσα ἀνάλυσις στηρίζεται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι συντελεῖται μία «κατάλληλος» ἀνακατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος. Κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς οἰκονομικῆς τῆς εὐημερίας, ἡ ἀνακατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος θὰ πρέπει νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς ἐπιβολῆς ἐνὸς κεφαλικοῦ τύπου φόρου. Ὁ πλησιέστερος πρὸς αὐτὸν τὸν τύπον φόρος εἶναι ὁ φόρος ἐπὶ τῆς περιουσίας, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται εἴτε ἐπὶ τῶν περιουσιακῶν στοιχείων, εἴτε ἐπὶ τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος τοῦ ἀτόμου. Παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας χώρας τοῦ κόσμου ὁ φόρος ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος παρουσιάζει πολλὰς ὁμοιότητας μὲ τὸν φόρον ἐπὶ τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος, οὗτος δὲν ἰκανοποιεῖ πλήρως τοὺς ὅρους τῆς οἰκονομικῆς τῆς εὐημερίας, καὶ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς δευτέρας ποιότητος μέσον οἰκονομικῆς πολιτικῆς (1).

Τὰ συστήματα κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων, ὅπως ἐφαρμόζονται εἰς τὰ σύγχρονα κράτη, ἀποτελοῦν καὶ αὐτὰ μέσα ἀνακατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος. Ὅπως ἤδη ἀνεφέραμεν, τὰ διάφορα μέτρα ἀνακατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος θὰ πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἐπιφέρουν μίαν ἰσότητά εἰς τὴν ὀριακὴν ἰκανοποίησιν ὅλων τῶν οἰκογενειῶν ἢ κοινωνικῶν ὁμάδων μιᾶς χώρας. Ἡ ἐπιτυγχανομένη ἀνακατανομὴ, ὅμως, θὰ πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ μὴ ἐπηρεάζῃ τὰς ὀριακὰς ἀποφάσεις τῶν ἀτόμων. Αὐτὸ σημαίνει, μεταξύ ἄλλων, ὅτι ἡ ἀνακατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος δὲν πρέπει νὰ ὀδηγῆ εἰς ἐλάττωσιν τῆς παραγωγικῆς προσπάθειας τοῦ ἀτόμου.

Αἱ ἀποφάσεις τὰς ὁποίας λαμβάνει τὸ κράτος ἀναφορικῶς μὲ τὸν ὄγκον τῶν ἀποταμιεύσεων (καὶ συνεπῶς τῶν ἐπενδύσεων), τὴν παιδείαν, τὴν κοινωνικὴν πρόνοιαν καὶ τὴν ὑγείαν, πρέπει νὰ πληροῦν ὀρισμένους ὅρους. Οὕτω, τὸ ἐπίπεδόν των θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μεγιστοποιεῖ διαχρονικῶς τὴν εὐημερίαν τοῦ ἔθνους. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι αἱ καθαρὰ ὀριακαὶ χρησιμότητες τῶν διαφόρων δραστηριοτήτων τοῦ κράτους πρέπει νὰ εἶναι ἴσαι διαχρονικῶς καὶ μεταξύ των. Μία ἄλλη συνέπεια τοῦ βασικοῦ ὅρου, τὸν ὁποῖον ἀνεφέραμεν, εἶναι ὅτι ἡ ὀριακὴ ὠφέλεια τῶν διαφόρων δραστηριοτήτων τοῦ κράτους θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἴση πρὸς τὸ ὀριακόν των κόστος. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς παιδείας, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ δραστηριότης τοῦ κράτους ὁλονὲν καὶ περισσότερο συνδέεται μὲ παραγωγικὰς λειτουργίας, δεδομένου ὅτι αἱ σύγχρονοι μέθοδοι παραγωγῆς ἀπαιτοῦν ἕνα μῆτρον ἀριθμὸν ἀτόμων καλῶς ἐκπαιδευμένων εἰς διαφόρους εἰδικότητας. Καὶ εἰς τὸ πολιτιστικὸν ἐπίπεδον αἱ ὀριακαὶ ἀξίαι αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται, πρέπει νὰ εἶναι ἴσαι πρὸς τὰς γενομένας ὀριακὰς θυσίας. Εἰς τὸν τομέα αὐτόν, περισσότερο ἀπὸ ὅπουδήποτε

1) *Ise J. Tinbergen «Should the Income Tax Be Among the Instruments of Economic Policy» in Til Frederik Zeuthen, Copenhagen, 1958, p. 351.

ἄλλοῦ, θὰ ὑφίσταται μία διαφορά γνώμης μεταξύ τῶν «σοφῶν ἀνδρῶν» καὶ τῆς μάζης τοῦ πληθυσμοῦ (συμπεριλαμβανομένων καὶ πολλῶν ἐπιχειρηματιῶν) ὡς πρὸς τὰς δημιουργουμένης ἀξίας. Αὐτὴ ἡ διαφορά γνώμης θὰ ὑφίσταται καὶ μεταξύ τῶν ἰδίων τῶν σοφῶν ἀνδρῶν! Θὰ πρέπει νὰ διακρίνωμεν μεταξύ τῶν ἀτομικῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν, αἱ ὁποῖαι σκοπὸν ἔχουν τὴν ἱκανοποίησιν τῶν πνευματικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀτόμου, καὶ τῶν **κοινωνικῶν** πολιτιστικῶν ἀξιῶν, σκοπὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἡ δημιουργία πνεύματος ἀμοιβαίας κατανοήσεως, συνεργασίας καὶ δικαιοσύνης. Ὑλισμένοι μορφαὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς, ὡς ἡ παροχὴ εὐπρεπῶν κατοικιῶν καὶ ἡ θέσπισις διαφόρων μέτρων, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν εἰς τοὺς ἐργάτας νὰ συμμετέχουν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐξυπηρετοῦν τὰς κοινωνικὰς αὐτὰς ἀξίας.

3) Πρακτικαὶ μέθοδοι προγραμματισμοῦ εἰς τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν

Αἱ θεωρητικαὶ ἀρχαί, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν εἰς τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ παρόντος ἄρθρου, δὲν βοηθοῦν πάντοτε εἰς τὴν χάραξιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἔλλειψις σχετικῶν στοιχείων καθιστᾷ συχνὰ ἀδύνατον τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Εἰς τὴν πρᾶξιν, ἀναγκαζόμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν κατὰ προσέγγισιν μεθόδους, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὀρθαί, μόνον ὑπὸ ὠρισμένας ἀπλουστευμένας ὑποθέσεις. Θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν περιγραφὴν τῶν μεθόδων αὐτῶν εἰς τὸ παρὸν μέρος τοῦ ἄρθρου μας. Ἐπίσης θὰ ἀναλύσωμεν τὴν ἐφαρμογὴν των διὰ τὴν ἐπίτευξιν ὠρισμένων ἐκ τῶν πλέον βασικῶν σκοπῶν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, εἰς τὰ πλαίσια ἐνὸς πολυετοῦς *προγράμματος ἀναπτύξεως* ἢ ἐνὸς *ετησίου οἰκονομικοῦ προγράμματος*. Ἡ ἔνταξις τῶν μεθόδων αὐτῶν εἰς τὰ πλαίσια τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, εἶναι χρήσιμος, διότι εἰς τοιοῦτου εἶδους προγράμματα καταβάλλεται προσπάθεια ὅπως διατηρηθῇ μία ἰσορροπία μεταξύ τῶν δραστηριοτήτων —τοῦ δημοσίου καὶ τῶν ἰδιωτῶν— εἰς τοὺς διαφόρους τομεῖς καὶ περιοχάς.

Γενικῶς, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο βασικὰς μεθόδους, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται εἰς τὸν προγραμματισμόν. Ἡ πρώτη μέθοδος βασίζεται ἐπὶ τῆς διαπιστώσεως, ὅτι πολλὰ φαινόμενα τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς εὐρίσκονται εἰς ἀλληλεξάρτησιν καὶ ἀλληλοσυμπληροῦνται. Ὡς ἐκ τούτου θὰ ἀποκαλέσωμεν τὴν πρώτην μέθοδον, *μέθοδον τῆς συμπληρωματικότητος*. Ἡ πλέον ἀκριβὴς μορφή τὴν ὁποῖαν δύναται νὰ λάβῃ ἡ συμπληρωματικότης αὕτη, συνίσταται εἰς τὴν *ἀναλογικὴν* αὐξησιν τῶν διαφόρων μεγεθῶν. Μία πλέον γενικὴ μορφή συμπληρωματικότητος παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν μορφήν γραμμικῆς σχέσεως ἄνευ ἀναλογικότητος, ἐνῶ περισσότερο γενικαὶ μορφαὶ συμπληρωματικότητος εἶναι δυνατὸν νὰ λάβουν τὴν μορφήν καμπυλογραμμῶν συναρτήσεων. Οὕτω, γνωρίζομεν ἀπὸ στατιστικὰ παρατηρήσεις, ὅτι ὅταν αὐξηθῇ τὸ εἰσόδημα μιᾶς χώρας, οἱ καταναλωταὶ δὲν αὐξάνουν τὴν κατανάλωσιν ὅλων τῶν ἀγαθῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν. Προτιμοῦν ἀντιθέτως, νὰ αὐξήσουν τὴν κατανάλωσιν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης κατὰ ἓν ποσο-

στόν, τὸ ὅποιον εἶναι μικρότερον τοῦ ποσοστοῦ αὐξήσεως τῆς καταναλώσεως εἰδῶν πολυτελείας, οἰονδήποτε ὄρισμὸν καὶ ἂν δώσωμεν εἰς τὰ ἀγαθὰ αὐτά. Ἡ δευτέρα καὶ πλέον πολὺπλοκος μέθοδος προγραμματισμοῦ, δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἡ *μέθοδος συγκριτικῆς ὠφελιμότητος τοῦ ἔργου*. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, προσπαθοῦμεν νὰ ἐκτιμῶμεν τὰ ὀφέλη καὶ τὸ κόστος—ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ὄρου— μιᾶς ὠρισμένης αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς ἢ ἐνὸς ὠρισμένου κοινωνικοῦ ἔργου καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὴν καθαρὰν συμβολὴν ἐνὸς ἔργου, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν καθαρὰν συμβολὴν ἐνὸς ἄλλου ἔργου. Τὰ ὀφέλη καὶ τὸ κόστος ἀναφέρονται εἰς τὴν θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν συμβολὴν, τοῦ ὑπὸ ἐκτίμησιν ἔργου, εἰς τὴν γενικὴν εὐημερίαν καὶ προϋποθέτουν τὴν ὕπαρξιν ἐνὸς συστήματος ἀξιολογήσεως τῶν διαφόρων ἐπιδράσεων.

Ἡ μέθοδος αὕτη δύναται κάλλιστα νὰ μᾶς ὑποδείξῃ ἐν πρότυπον ἀναπτύξεως, ἢ ὅποια θὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔλλειψιν συμπληρωματικότητος καὶ τὸ ὅποιον εἶναι δυνατὸν νὰ προσθέσῃ περισσότερον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐημερίαν ἀπὸ ἐν πρόγραμμα ἀναπτύξεως, τὸ ὅποιον βασιζέται ἐπὶ τῆς μεθόδου τῆς συμπληρωματικότητος. Ἡ μέθοδος ὅμως τῆς συγκριτικῆς ὠφελιμότητος τοῦ ἔργου ἔχει ἀνάγκην πολὺ περισσοτέρων πληροφοριῶν ἀπὸ τὴν πρώτην μέθοδον, τὴν ὅποιαν συχνὰ ἀναγκαζόμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν, ἐλλείψει ἄλλης καλλιτέρας μεθόδου.

Ἡ μέθοδος τῆς συμπληρωματικότητος χρησιμοποιεῖται σήμερον εἰς μεγάλην ἔκτασιν εἰς τὸν οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν προγραμματισμὸν. Ἡ *παιδεία* προσφέρει ἓνα καλὸ παράδειγμα ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου ἐπὶ τοῦ *μακρο* καὶ *μικροοικονομικοῦ* ἐπιπέδου.

Ἡ μακροοικονομικὴ μέθοδος ἐφαρμογῆς εἶναι χρήσιμος εἰς τὸν προγραμματισμὸν τῆς στοιχειώδους καὶ μέρους τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ὡς καὶ ὠρισμένων τομέων τῆς κοινωνικῆς ἐπιμορφώσεως. Προκειμένου νὰ προγραμματίσωμεν τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην διὰ τὰς προαναφερθείσας κατηγορίας, χρησιμοποιοῦμεν τὴν σχέσιν μεταξύ τοῦ κατὰ κεφαλὴν ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ τῆς μέσης κατὰ κάτοικον δαπάνης διὰ τὴν παιδείαν, τὴν ὅποιαν μᾶς δίδουν αἱ διεθνεῖς συγκρίσεις. Ἡ σχέση αὕτη ἐκφράζει κατὰ κάποιον τρόπον τὴν σημασίαν, τὴν ὅποιαν ἀπέδωσαν ἢ ἀποδίδουν εἰς τὴν στοιχειώδη καὶ μέσην ἐκπαίδευσιν ἔθνη εὐρισκόμενα εἰς διαφορετικὸν ἐπίπεδον οἰκονομικῆς εὐμαρείας. Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι μία ἀπόφασις, ἢ ὅποια ἐβασίσθη εἰς αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν σχέσιν θὰ εἶναι καὶ ἡ ἀρίστη. Διὰ νὰ γνωρίζωμεν ποῖα θὰ εἶναι πράγματι ἡ ἀρίστη ἀπόφασις, θὰ πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ποῖα εἶναι αἱ συνέπειαι ἐνὸς ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου δαπάνης καὶ πῶς νὰ τὰς ἐκτιμῶμεν. Αὐτὸ θὰ ἀπετέλει περίπτωσιν ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου συγκριτικῆς ὠφελιμότητος τοῦ ἔργου. Ἐφ' ὅσον δὲν κατέχομεν τὰς ἀπαραιτήτους πληροφορίας, δὲν ὑπάρχει ἄλλη δυνατότης ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς μεθόδου τῆς συμπληρωματικότητος.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀνωτάτης παιδείας καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσως, ἡ μέθοδος τῆς συμπληρωματικότητος ἐπὶ μικροοικονομικοῦ ἐπιπέδου χρησιμοποιεῖται συχνὰ σήμερον. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐκτιμῶνται αἱ μελλοντικαὶ ἀνάγκαι διαφόρων κλάδων εἰς ἐργατικὸν δυναμικὸν καὶ ἐξ αὐτῶν

προκύπτουν τὸ ὕψος καὶ ἡ διάρθρωσις τῶν δαπανῶν εἰς τὴν ἀνάλογον βαθμίδα τῆς ἐκπαιδεύσεως. Εἶναι βέβαιον ὅτι δὲν ὑφίσταται ἀναλογικότης μεταξὺ παραγωγῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως καὶ ὅτι ἡ σχέσις αὕτη εἶναι περισσότερο πολυπλοκός. Ἡ παιδεία ὁμως πρέπει νὰ προμηθεύσῃ τὸ νέον ἐργατικὸν δυναμικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναγκαῖον διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ διὰ τὴν ἀντικατάστασιν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀποχωροῦν λόγῳ ἡλικίας (1).

Ἡ μέθοδος συμπληρωματικότητος ἐπὶ μακροοικονομικοῦ ἐπιπέδου δύναται νὰ χρησιμοποιοῦν εἰς πολλοὺς τομεῖς τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ προγραμματισμοῦ. Οὕτως, ἡ κατὰ κεφαλὴν δαπάνη διὰ *κοινωνικὰ ἀσφαλίσεις*, διὰ *κοινωνικὰ κέντρα* εἰς τὴν ὑπαιθρὸν ἢ διὰ *θέατρα*, εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτιμηθῇ βάσει μιᾶς σχέσεως μὲ τὸ κατὰ κεφαλὴν ἐθνικὸν εἰσοδήμα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ σχετικὴ δαπάνη θὰ πρέπει νὰ καθορίζεται βάσει τῆς σχέσεως, ἡ ὁποία ὑφίσταται εἰς χώρας ἀναλόγου ἐπιπέδου οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὄχι βάσει τῶν ποσῶν, τὰ ὁποῖα δαπανῶνται εἰς πλουσιωτέρας χώρας. Συχνά, δὲν ὑπάρχει καμμία ἄλλη ἔνδειξις. Εἶναι βέβαιον, ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ σχέσις δὲν εἶναι πάντοτε πολὺ στενὴ καὶ ἐν διάγραμμα διασπορᾶς θὰ ἐνεφάνιζε μεγάλας ἀποκλίσεις. Ὡρισμένοι χώροι, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματός των, ἐμφανίζουν σχετικῶς μεγαλυτέραν δαπάνην, ἐνῶ ἄλλοι χώροι παρουσιάζουν σχετικῶς μικροτέραν δαπάνην. Εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις αἱ ἀποκλίσεις τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν, εἶναι δυνατόν νὰ ἐπηρεάζωνται ἀπὸ τεχνικούς παράγοντας, ἐνῶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἡ παρουσιαζομένη ἀπόκλισις ἐπηρεάζεται ἀπὸ πολιτικὰς προτιμήσεις. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον οἱ προγραμματισταὶ καὶ οἱ ὑπεύθυνοι διὰ τὴν ἄσκησιν πολιτικῆς, θὰ πρέπει νὰ λαμβάνουν ὡς πρότυπα χώρας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν σχετικῶς ὅμοιον πολιτικὸν κλίμα.

Ἡ μέθοδος τῆς συγκριτικῆς ὠφελιμότητος τοῦ ἔργου ἐφαρμόζεται εἰς τὸν προγραμματισμὸν τῆς παιδείας, μόνον ὅταν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκτίμησις τῆς αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος, ἡ ὁποία θὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν ἴδρυσιν ἢ λειτουργίαν ἐνὸς ὠρισμένου σχολείου. Ἡ αὐξήσις τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἐκπαιδευθέντων ἀτόμων ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀποδοτικότητα ἢ ὠφέλειαν τοῦ ἐν λόγῳ σχολείου (2). Βεβαίως, ἡ δι' αὐτῆς τῆς μεθόδου ἐκτίμησις τῆς κοινωνικῆς ὠφελείας ἀγνοεῖ τὴν πολιτιστικὴν πλευρὰν τῆς παιδείας καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν χρησιμοποιεῖται εἰς τὸν τομέα τῆς γενικῆς παιδείας. Διὰ νὰ σταθμίσωμεν τὴν πολιτιστικὴν ἐπίδρασιν, θὰ πρέπει νὰ γνωρίζωμεν τὴν βαρῦτητα τὴν ὁποίαν ἀποδίδει ἡ κοινωνία εἰς τὸν παράγοντα αὐτόν, πρᾶγμα ὄχι καὶ τόσο εὐκόλον. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου τῆς συγκριτικῆς ὠφελιμότητος τοῦ ἔργου εἰς τὸν κοινωνικὸν τομέα, ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ἀπαντήσωμεν ἐὰν ἕνα κοινωνικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον στοιχίζει π.χ. \$ 1000, συμβάλλῃ εἰς τὴν εὐτυχίαν τῶν πολι-

1) Διὰ περισσότερο ἀκριβεῖς ἔνδειξεις, ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται εἰς τὸ «Manual for Education Planners», τὸ ὁποῖον θὰ ἐκδοθῇ προσεχῶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Οὐνέσκο.

2) Ἴδε σχετικῶς: H. Correa, *The Economics of Human Resources*, Rotterdam, 1962.

τῶν, οἱ ὅποιοι ὠφελοῦνται ἀπὸ τὸ ἔργον αὐτὸ περισσότερο ἀπὸ μίαν αὔξησιν τοῦ εἰσοδήματός των κατὰ § 1000. Πρὸς τὸ παρὸν αἱ γνώσεις μας εἰς τὸν τομέα αὐτὸν εἶναι περιωρισμέναι. Ὅπως θὰ ἴδωμεν ὁμως καὶ εἰς τὸ τέταρτον μέρος τοῦ ἄρθρου μας, ἡ ἔρευνα τοῦ προβλήματος προχωρεῖ με γοργὸν βῆμα.

Ἡ μέθοδος τῆς συγκριτικῆς ὠφελιμότητος τοῦ ἔργου εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς δημοσίας *ὕγειας*, π.χ. διὰ τὴν ἐξάλειψιν τῆς ἐλονοσίας. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου εἰς τὸν τομέα αὐτὸν προϋποθέτει, ὡς ἔχομεν ἤδη ἀναφέρει, ὅτι γνωρίζομεν ὅλας τὰς συνεπείας καὶ ὅτι εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ τὰς ἐκτιμῆσωμεν ὀρθῶς. Συχνὰ ἡ ἐκτίμησις αὐτὴ γίνεται ἐνστικτωδῶς καὶ ὄχι συνειδητῶς καὶ με σαφήνιαν. Αἱ ἐκτιμήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους συνήθως παραμελοῦν τὰς οἰκονομικὰς συνεπείας διαφόρων ἔργων δημοσίας ὕγειας. Τὰ ἔργα αὐτὰ ὀδηγοῦν εἰς αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ δημιουργοῦν τὴν ἀνάγκην περισσοτέρων ἐπενδύσεων. Οὕτως, ὑπολογίζεται ὅτι διὰ κάθε ἄτομον, τὸ ὅποιον χάρις εἰς τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν ἀποθνήσκει, ἀπαιτεῖται ἐπένδυσις τριπλασίου ὄγκου ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τὸ ὅποιον χρειάζεται τὸ ἴδιον ἄτομον διὰ νὰ συντηρηθῇ. Τὸ ποσὸν εἶναι ἄρκετὰ ὑψηλὸν καὶ θὰ πρέπει νὰ λαμβάνεται ἡ ὄψιν ὅταν γίνεται σύγκρισις με ἄλλα ἔργα.

Τὰ ἀνωτέρω ἰσχύουν καὶ δι' οἰανδήποτε ἄλλην δραστηριότητα τοῦ κράτους, ἡ ὅποια ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ μεγέθους τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ *ἐλεγχος τῶν γεννήσεων* —πιθανῶς διὰ τῆς ἐγκρατείας— ἔχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς συνεπείας, καὶ πολὺ σοβαρὰς οἰκονομικὰς συνεπείας, αἱ ὅποια θὰ πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν.

Τὸ τελευταῖον μας παράδειγμα ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου συγκριτικῆς ὠφελιμότητος τοῦ ἔργου, ἀφορᾷ τὸν *περιφερειακὸν προγραμματισμὸν*. Πράγματι, εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἡ μέθοδος αὕτη ἀποτελεῖ τὴν καλλιτέραν ὑπάρχουσαν μέθοδον. Ἡ ἐκτίμησις τῶν συνεπειῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἔχη ἡ ἐκτέλεσις ἑνὸς ὠρισμένου ἔργου εἰς διαφορετικὰς περιοχὰς μιᾶς χώρας, μᾶς ἐπιτρέπει ἀφ' ἑνὸς νὰ κρίνωμεν ποία περιοχὴ εἶναι προτιμητέα, βάσει γενικωτέρων οἰκονομικῶν κριτηρίων καί, ἀφ' ἑτέρου, ποία θὰ εἶναι ἡ κοινωνικὴ θυσία, ἐὰν ἐκτελεσθῇ τὸ ἔργον εἰς μίαν ἄλλην περιοχὴν, ἡ ὅποια ὁμως δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου βοήθειται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν της.

4) Ἡ μελλοντικὴ ἀνάπτυξις ἀκριβεστέρων μεθόδων

Αἱ πρακτικαὶ μέθοδοι, τὰς ὁποίας περιεγράψαμεν εἰς τὸ τρίτον μέρος τοῦ ἄρθρου μας, ἀποτελοῦν κατὰ προσέγγισιν μεθόδους. Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ καταστοῦν πλέον ἀκριβεῖς. Εἶναι ἐπίσης ἀναγκαῖον νὰ ἐλέγχωνται αἱ ἐνστικτώδεις κρίσεις ἀκόμη καὶ τῶν «σοφῶν ἀνδρῶν», με τὴν βοήθειαν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.

Εἰς τὸ παρὸν μέρος θὰ ἀναλύσωμεν τὴν προοπτικὴν βελτιώσεως τῶν μεθόδων κοινωνικοῦ προγραμματισμοῦ. Αἱ παρατηρήσεις μας ἰσχύουν καὶ διὰ πολλοὺς τομεῖς τοῦ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ.

Γενικῶς, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀπαιτεῖται διὰ μίαν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν ἔργων

ἡ τῶν μέτρων τὰ ὁποῖα συνθέτουν ἓνα πρόγραμμα, εἶναι ἡ ἀκριβὴς γνώσις τῶν *συνεπειῶν* ἐνὸς ἔργου καὶ ἡ ὅσον τὸ δυνατόν πλέον *ἀντικειμενικὴ ἀξιολόγησις* τῶν συνεπειῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἔχη τὸ ἔργον αὐτὸ διὰ τὴν κοινωνίαν. Καὶ εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς τομεῖς αἱ γνώσεις μας εἶναι περιορισμένοι, ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νὰ αὐξηθοῦν.

Αἱ *συνέπειαι* ἐνὸς ἔργου πρέπει νὰ εὐρίσκωνται κατόπιν προσεκτικῆς ἀναλύσεως τῶν ἀλληλεξαρτήσεων, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται εἰς τὴν κοινωνίαν. Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας πραγματοποιοῦν σταθερὰν πρόοδον εἰς τὸν τομέα αὐτόν. Ἐνα παράδειγμα τῆς σχετικῆς ἀγνοίας μας ἀφορᾷ τὴν *ἐπίδρασιν τῶν φόρων* ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων. Αἱ προσεκτικαὶ παρατηρήσεις τοῦ G. F. Break (1) δύναται νὰ μᾶς διδάξουν πολλά. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εὐρέθη ὅτι ἡ ἐπιβολὴ ὑψηλοτέρων φόρων δὲν ἐπηρέασεν οὐσιωδῶς τὴν προσφορὰν τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν λογιστῶν. Πολλὰ *κοινωνικὰ* μέτρα ἐπίσης ἔχουν συνέπειας, τὰς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν ἀκόμη καλῶς. Εἰς τὴν Ὀλλανδίαν, ἡ ἀνάπτυξις τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων καὶ ἡ δύναμις ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τὰ ἐργατικὰ συνδικάτα, φαίνεται νὰ ἔχουν ἱκανοποιήσει μεγάλας μᾶζας τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ *ἀξιολόγησις* ἀπὸ τοὺς πολίτας, τῶν συνεπειῶν διαφόρων κοινωνικῶν μέτρων, ἀποτελεῖ ἓνα σπουδαῖον τομέα δι' ἔρευναν. Ἡ μέθοδος τῶν *«σφυγμομετρήσεων τῆς κοινῆς γνώμης»* εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν περισσότερο συστηματικὰ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ μελετήσωμεν τὴν σχετικὴν σπουδαιότητα, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὴν ἴδρυσιν ἐνὸς νοσοκομείου, εἰς τὴν αὐξησιν τῶν μισθῶν, εἰς τὴν ἀνέγερσιν ἐνὸς κολυμβητηρίου ἢ ἐνὸς σχολείου. Ἡ ἐπιτυχία τῆς μεθόδου ἐξαρτᾶται πολὺ ἀπὸ τὴν ὀρθὴν διατύπωσιν τῶν σχετικῶν *ἐρωτήσεων*. Κατὰ γενικὸν κανόνα, θὰ πρέπει νὰ συγκρίνωνται ἔργα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸ αὐτὸ κόστος. Θὰ εἶναι ἐπίσης χρήσιμον νὰ ὑπενθυμίζωνται εἰς τὸν ἐρωτώμενον ὅλαι αἱ συνέπειαι ἐνὸς ἔργου.

Ἀκόμη καὶ ὅταν κατορθώσωμεν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ἀνακαλύψωμεν τὰς προτιμήσεις τῶν ἀτόμων, παραμένει τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἀνεφέραμεν εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἄρθρου μας. Τουτέστι τὸ πρόβλημα, τῆς *συγκρίσεως* τοῦ βαθμοῦ ἱκανοποιήσεως διαφόρων ἀτόμων ἢ οἰκογενειῶν. Διὰ νὰ ἐρευνήσωμεν τὸ πρόβλημα αὐτὸ περισσότερο, δυνάμεθα νὰ ἀκολουθήσωμεν δύο μεθόδους. Πρῶτον, νὰ ἐρωτήσωμεν διαφόρους «σοφοὺς ἄνδρας», πῶς κρίνουν τὴν σχετικὴν σπουδαιότητα μιᾶς μικρᾶς αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος διαφόρων οἰκογενειῶν. Δεύτερον, νὰ προσπαθήσωμεν νὰ καθορίσωμεν περισσότερο *ἀντικειμενικὰ κριτήρια εὐημερίας*. Αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς ἐννοίας «εὐημερία» εἰς διάφορα συστατικὰ στοιχεῖα (ὅπως ἡ διατροφή, ἡ ψυχικὴ ἰσορροπία κ.ἄ.), εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἐπιστήμονες

1) G. F. Break «Income Taxes and Incentives to Work». The American Economic Review, XLVII (1957), p. 529.

ἔχουν ἤδη δώσει μίαν ὠρισμένην ἔννοιαν. Οἱ van Cleeff (1) καὶ Massizzo (2) ἔχουν κάμει μίαν προσπάθειαν ἀντικειμενικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀντιστοίχων εἰσοδημάτων διαφόρων κατηγοριῶν οἰκογενειῶν. Διὰ τὰς οἰκογενείας χειρωνακτῶν καὶ δι' ὠρισμένας κατηγορίας ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν, καθωρίσθησαν «πρότυπα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν», τὰ ὅποια ἐθεωρήθησαν ὅτι ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰς «λογικὰς» ἀνάγκας τῆς σχετικῆς κατηγορίας. Οὕτω, μεταξύ τῶν ἀναγκῶν ὠρισμένων ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν συμπεριελήφθησαν τὸ ἐνοίκιον ἐνὸς γραφείου καὶ ἡ ἀγορὰ ἐνὸς ἀριθμοῦ βιβλίων.

5) Ἀνακεφαλαίωσις

Ὠρισμένα σημεῖα τῆς προηγηθείσης ἀναλύσεως παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Θὰ τὰ ἀνακεφαλαίωσωμεν, τονίζοντες τὴν σημασίαν των διὰ τὸν κοινωνικὸν προγραμματισμὸν.

Οἱ οικονομικοὶ καὶ κοινωνικοὶ σκοποὶ ὡς καὶ τὰ μέσα τῆς κοινωνικοοικονομικῆς πολιτικῆς, δυσκόλως διαχωρίζονται. Ἀμφότεροι ἐπιδροῦν οὐσιωδῶς ἐπὶ τῆς εὐημερίας ἢ εὐμαρείας τοῦ συνόλου. Οἱ σκοποὶ τῆς κοινωνικοοικονομικῆς πολιτικῆς πρέπει νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἐπιπέδων ἐκείνων τῆς φορολογίας, τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων, τῶν δημοσίων ἐπενδύσεων καὶ δαπανῶν κ.λ.π., τὰ ὅποια ἐπιτρέπουν τὴν μεγιστοποίησιν τῆς ἱκανοποιήσεως ἢ εὐτυχίας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται εἰς μίαν «μικτὴν κοινωνίαν», εἰς τὴν ὅποian συνυπάρχουν ὁ ἰδιωτικὸς καὶ ὁ δημόσιος τομεύς. Μεταξὺ τῶν βασικῶν στόχων περιλαμβάνεται καὶ μία ἀνακατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος, τῆς ὁποίας σκοπὸς θὰ εἶναι ἡ ἴση ὀριακὴ ἱκανοποίησις μεταξύ τῶν πολιτῶν. Τὰ συστήματα κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων καὶ οἱ φόροι ἐπὶ τῆς περιουσίας καὶ τοῦ εἰσοδήματος, ἀποτελοῦν βασικῆς σημασίας μέσα διὰ τὴν ἐπίτευξιν αὐτῶν τῶν σκοπῶν. Ἐνα πρόγραμμα ἀναπτύξεως πρέπει νὰ περιλαμβάνη καὶ τοὺς διαφόρους στόχους καὶ τὰ μέσα τὰ ὅποια ἀνεφέραμεν. Ὑπάρχουν κατὰ προσέγγισιν μέθοδοι, αἱ ὅποια μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καθορίσωμεν τὴν πλέον ἄρμονικὴν ἀνάπτυξιν. Ἡ αὐξησις τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μίαν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν θεσμῶν. Ἐφ' ὅσον στεροῦμεθα τῶν ἀπαραιτήτων γνώσεων, δυνάμεθα νὰ ἀκολουθήσωμεν τὰς μεθόδους τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησαν τὰ περισσότερα ἔθνη. Εἶναι προτιμότερον νὰ ἐκτιμῶμεν τὴν σημασίαν ἐκάστου ἔργου ἢ μέτρου κεχωρισμένως καὶ ὄχι βάσει εὐκόλων γενικεύσεων. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ γνῶσιν ὄλων τῶν συνεπειῶν ἐνὸς ἔργου ἢ μέτρου καὶ μεθόδους ἀξιολογήσεως τῶν συνεπειῶν αὐτῶν. Τὸ ἐπίπεδον τοῦ προγραμματισμοῦ εἰς τὴν παιδείαν ἔχει τελευταίως ἀνέλθει σημαντικῶς. Εἰς τὸν κοινωνικὸν προγραμματισμὸν ἡ διαίσθησις ἀκόμη διαδραματίζει σπουδαῖον ρόλον. Πλέον ἀντικειμενικὰ κριτήρια δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν βάσει τῆς πείρας

1) Ed. van Cleeff «Normatieve budgetten», De Economist, 102 (1953), p. 119.

2) A. I. V. Massizzo «Sociaal Maandblad Arbeid», 16 (1961), p. 85.

τὴν ὁποῖαν προσφέρουν συγκεκριμένα μέτρα. Οἱ ὑψηλοὶ φόροι δὲν ὀδηγοῦν πάντοτε εἰς χαλάρωσιν τῆς παραγωγικῆς προσπάθειας. Ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλις εἰς τὴν Ὑλλανδίαν ἔχει ὀδηγήσει εἰς μίαν οὐσιώδη αὔξησιν τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας. Ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις ἐπιστημονικῶν μεθόδων εἶναι δυνατὴ καὶ ἐπιθυμητὴ. Μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρομεν τὰς σφυγμομετρήσεις τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τὰς προσπάθειας καθορισμοῦ ἀντικειμενικῶν κριτηρίων εὐημερίας.